

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i41.415>

Гуйван Петро Дмитрович,

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор

Полтавського інституту бізнесу

ORCID ID: 0000-0003-3058-4767

ПРАВОВЕ СПІВВІДНОШЕННЯ СТРОКІВ ЗДІЙСНЕННЯ РЕГУЛЯТИВНОГО Й ОХОРОННОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. З огляду на значну різноманітність сучасних цивільних правовідносин із позиції їх формування, обсягів повноважень управленого суб'єкта, способу реалізації тощо як загальна необхідність виглядає існування різних за юридичною природою строків для реалізації суб'єктивного матеріального права. Нині в нашій цивілістичній науці та правозастосовній практиці продовжуються дискусії стосовно віднесення різних конкретних строків, що визначають тривалість окремих повноважень чи обов'язків особи, до тих чи інших видів. Тому питання визначення правової сутності того чи іншого цивільного строку продовжує залишатися актуальним. На наш погляд, визначальним моментом, який впливає на диференціацію цивільних строків, є знаходження матеріальних відносин у регулятивному або в охоронному стані.

Мета статті полягає в розгляді питання про порівняння строків здійснення регулятивного цивільного права та строків реалізації права на захист у разі правопорушення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Регулятивне цивільно-правове правовідношення складається та реалізується за умови належного здійснення свого права управненою особою та відповідного належного виконання свого обов'язку зобов'язаною особою. Право кредитора, що впливає з такого регулятивного зобов'язання, не наділене властивістю примусової реалізації, оскільки воно не супроводжується так званими приводами до позову [1, с. 215–219], зокрема не порушене іншими особами. Коли ж відбувається порушення цивіль-

ного права, воно набуває здатності бути захищеним, і такий захист не може охоплюватися механізмами, притаманними правовому регулюванню регулятивних взаємин, навіть з урахуванням трансформацій суб'єктивного права. Такої позиції послідовно дотримуються ряд знаних українських цивілістів. Наприклад, Н.С. Кузнецова, визначаючи самостійність захисного права особи, порівнює його з іншими суб'єктивними правами, котрі можуть здійснюватися носіями на свій розсуд на засадах диспозитивності та вільного волевиявлення, позаяк для права на захист законодавцем встановлено загальний для цивільних прав режим правового регулювання [2, с. 30].

У публіцистичній літературі питання часової визначеності під час здійснення взаємодій регулятивного й охоронного порядку досліджувалися такими вченими, як Д.І. Мейер, В.П. Грибанов, В.В. Луць, В.В. Бутнев, П.Ф. Єлісейкін, С.О. Сліпченко. Ними здійснено аналіз темпоральної складової частини права особи на вчинення власних продуктивних дій і вимагання необхідної поведінки від контрагента як під час належного виконання, так і після правопорушення. Однак окремі взаємодії, особливо у площині практичної реалізації суб'єктивних повноважень носія права у часі, залишаються вивченими недостатньо. Тож виникає багато суперечок і різнобачень, зокрема щодо з'ясування темпоральної межі, коли припиняється регулятивний стан матеріальних відносин і виникає право на захист, у т. ч. шляхом пред'явлення позовного домагання і здійснення права на примус за допомогою юрисдикційного органу – суду. Предметом цієї праці є порівняльний аналіз двох зовнішньо схожих, але достат-

ньо різних за сутністю та призначенням матеріально-правових строків: присічних і давнісних (позовної давності). На базі детального аналізу юридичного змісту вказаних темпоральних явищ буде здійснено виокремлення кожного з цих строків, що і становить мету дослідження.

У нашій роботі автор не полемізує із приводу визначення поняття преклюзивного (присічного) строку: воно викладене в інших працях [3, с. 183–213] і розуміється як встановлений період для вчинення повноважною особою односторонніх дій фактичного порядку, спрямованих на набуття, збереження чи зміну іншого суб'єктивного матеріального права. Керуючись такою дефініцією, можемо сказати, що до обмежених присічними строками належать, наприклад, право спадкоємця на прийняття спадщини від дня її відкриття, право відшукувати загублену річ, бездоглядну домашню тварину тощо [4, с. 94]. Іноді навіть у тих випадках, коли реалізація матеріального права відбувається шляхом звернення до суду, теж треба говорити про строки здійснення не охоронного, а регулятивного повноваження. Так, після публікації у ЗМІ про порушення провадження про банкрутство кредитор має звернутися з вимогою до господарського суду протягом одного місяця. У цих випадках ідеться не про позовну давність, а про строкове матеріальне право, а період його реалізації має присічний характер.

У науковій цивілістичній літературі прийнято вважати, що присічні строки за своєю юридичною сутністю найбільш наближені до позовної давності, адже з їх спливом пов'язується припинення суб'єктивного права та можливості його судового захисту. Отже, більшість дослідників традиційно вивчали присічні строки саме порівняно з позовною давністю. Більш того, науковці часто не вбачали серйозних відмінностей між давнісними та преклюзивними строками, вважаючи їх двома різновидами єдиного цивільно-правового інституту [5, с. 255–262]. В обох випадках можливість реалізації цивільного права пов'язана з активними ініціативними діями самого кредитора, які він має вчинити в установлених темпоральних межах. Після збігу такого строку реалізація права є неможливою, а саме суб'єктивне право припиняється. Якщо дія права обмежена часом, відповідно обмежена строком і можливість вчинення кредитором вказаних дій. Із закінченням існування права припиняється і кореспондуючий йому обов'язок боржника, тож невчинення дій не дає змоги управненому суб'єкту досягти мети

цивільного правовідношення – реалізації свого матеріального права.

Здавалося би, зміст суб'єктивного права носія, обмеженого позовною давністю та присічним строком, однаковий – правомочність на власні активні дії зі спливом встановленого періоду припиняється, але насправді це не так, їхня юридична природа відмінна. Не можна погодитися із твердженням, що закінчення присічного строку одночасно погашає притаманну захисну властивість права. Погасити можна лише те право, що вже виникло, тобто повноваження, яке існує. Якщо ж протягом присічного строку матеріальне право, здійснення якого полягає у вчиненні певних активних дій, не було реалізоване, немає підстав говорити про його порушення. Після закінчення періоду дії правовстановлюючого повноваження особи, що не було реалізоване самим носієм, право на захист не припиняється, воно просто не виникає. Отже, неправильно стверджувати, ніби зі спливом строку дії суб'єктивного права припиняється і право на його судовий захист. Охоронне правовідношення не може припинитися, позаяк воно взагалі не виникало.

Досить часто помилки у визначенні характеру правовідношення, котре перебуває у певному стані, спричинені неправильною оцінкою моменту, коли в окремих зобов'язаннях фактично відбулося правопорушення, а отже, припинилися регулятивні взаємини та виникло охоронне правовідношення. Є.О. Крашенінніков, вважаючи, що вимога вкладника до установи банку про видачу вкладу є регулятивним правом, а охоронне повноваження такого самого змісту виникає лише в разі відмови у встановлений строк виконати вказану вище вимогу [6, с. 52–53], чомусь зовсім по-іншому обґрунтовує відносини, котрі виникають при страхуванні. Він вказує, що охоронне повноваження (а отже, і строк давності) за вимогами до страховика починається від часу настання страхового випадку, постулюючи можливість виникнення охоронної вимоги щодо страхової виплати не від часу правопорушення, а від певної нейтральної події (страхового випадку), настання певної дати [7, с. 56–57].

На наш погляд, вказана теза є помилковою, але її прихильники все ж вказують на таку можливість і як найбільш наочний приклад наводять охоронне правовідношення, до складу якого входить вимога про виплату страхової суми, котре, на їх переконання, виникає від моменту страхового випадку. Тож виникає питання: чи є вимога про сплату страхової суми охоронно-правовим

повноваженням особи, а також чи може вона отримати вигляд позовного домагання? Після настання страхового випадку у страхувальника з'являється право вимоги від страховика передбаченого договором чи законом розміру страхової виплати. Якщо припустити, що страхувальник не звертається з такою вимогою до контрагента протягом встановленого строку, то він надалі втрачає можливість для цього, але це не охоронне відношення, а класичний випадок регулятивного зобов'язання, котре виникло від часу настання відкладальної умови та строк виконання якого визначається моментом вимоги уповноваженого (ст. 530 ЦКУ). Єдиною особливістю є те, що право на звернення до страховика обмежене часом, визначеним у договорі або нормативно.

Отже, страховий випадок призводить до виникнення регулятивного права, якому кореспондує регулятивний обов'язок здійснити страхову виплату. І лише у разі невиконання вказаного обов'язку у встановлений договором чи правилами страхування строк відбудеться порушення вказаного суб'єктивного права. Саме від цього моменту у страхувальника виникає охоронне повноваження, що може бути примусово реалізованим через суд. Більше того, невиконання цього обов'язку страховиком породжує не одну, а декілька охоронно-правових вимог (котрі, звісно можуть шляхом реалізації домагань бути примусово реалізовані за допомогою юрисдикційного органу): так, страхувальник може вимагати сплати страхової суми, відшкодування нанесених неналежним виконанням збитків тощо. Очевидно, що таких вимог охоронного змісту він аж ніяк не міг пред'явити контрагентові відразу після настання страхового випадку. Отже, підставою для виникнення в особи охоронного права та права на позов є не настання страхової події, а порушення страховиком регулятивного суб'єктивного права страхувальника на отримання страхової виплати.

Тож можемо дійти висновку про те, що страховий випадок не є обставиною, яка перешкоджає здійсненню відповідного права на отримання страхувальником страхових коштів, а саме це право відразу не стає охоронним, як про це іноді вказується в літературі [8, с. 40–41]. Страховий випадок лиш встановлює початок дії відповідного регулятивного права вимагати страхової виплати. Такому повноваженню кореспондує обов'язок страховика протягом визначеного строку виплатити гроші. Лише у разі порушення цього обов'язку з'являється охоронне право вимоги,

яке може мати вигляд матеріального права на позов або позовного домагання.

Подібні доктринальні колізії спостерігаються також при оцінці юридичного змісту відносин, пов'язаних із темпоральними чинниками, що регулюють механізм прийняття спадщини. Якщо із сутністю строку на прийняття спадщини все більш-менш зрозуміло (це класичний присічний період, який обмежує тривалість секундарного права), то стосовно часових характеристик і самого змісту права на поновлення цього строку або надання додаткового часто виникають дискусії. Згідно із правилом ч. 2 ст. 1272 ЦКУ спадкоємець, котрий пропустив строк для прийняття спадщини, все ж може подати заяву про її прийняття за наявності письмової згоди інших спадкоємців, які прийняли спадщину. Фактично у цій нормі йдеться про можливість так званого відновлення присічного строку. Інакше кажучи, особа набуває права на участь у новому матеріальному правовідношенні майнового характеру, не реалізувавши упродовж присічного строку свого секундарного права.

За великим рахунком, ситуація щодо їхнього відновлення не притаманна для правового регулювання преклюзивних строків, але вона, власне, і не заборонена законодавством, тож за спеціальним нормативним приписом таке запровадження цього механізму слід визнати цілком припустимим. До речі, можливість спеціального регулювання присічних строків шляхом їхнього зупинення, відновлення тощо є одним із чинників, що відрізняє ці темпоральні прояви від позовної давності, позаяк для останньої подібні механізми є загальним правилом [9, с. 79–80]. Отже, як бачимо, згідно із приписом ч. 2 ст. 1272 відбувається відновлення регулятивного присічного строку для прийняття спадщини на кшталт подібного відновлення позовної давності. Єдина відмінність між змістом правового інструментарію, який застосовується, полягає у відсутності позитивної мотивації для відновлення пропущеного присічного строку. Вважаємо це недоліком закону, адже отримання майнового права на спадкове майно без вчинення своєчасно без поважних причин встановлених у правовому акті дій щодо реалізації секундарного права фактично нівелює правове призначення присічного строку.

Більш серйозні питання виникають при оцінці правила ч. 3 ст. 1272, яке передбачає судове подовження тривалості пропущеного з поважних причин присічного строку для прийняття спадщини. Бачимо, що вказаний механізм темпорального регулювання законодавець відніс до спо-

собів захисту порушеного права, адже для його реалізації обрана позовна форма пред'явлення домагання [10, с. 292]. Такий підхід, на наше переконання, є не зовсім правильним. Згадаймо, що охоронне правовідношення (а отже, і його елемент – право на позов) виникає після порушення регулятивного суб'єктивного права особи. Отже, за логікою законодавця, упродовж перебігу присічного строку для прийняття спадщини регулятивне право спадкоємця перебувало у не порушеному стані, а після спливу цього періоду воно отримало порушення.

Вказана позиція, очевидно, підлягає серйозному корегуванню. По-перше, і головне, нереалізація самим носієм суб'єктивного права упродовж тривалості преклюзивного строку не породжує права на позов. Це впливає із самої юридичної природи секундарних прав [11, с. 8]. По-друге, важко, а часом просто неможливо встановити, хто є зобов'язаною особою щодо позовного домагання спадкодавця, який пропустив строк для прийняття спадщини, адже причинами пропуску строку, скажімо, можуть бути події. Наприклад, спадкоємець проживав у іншій місцевості та не знав і не міг знати про смерть спадкодавця, чи взагалі спадкоємець дізнався про те, що він є таким, із серйозним запізненням. Отже, як бачимо, навіть за наявності поважних причин пропуску цього періоду, якщо і можна вважати право на прийняття спадщини порушеним (хоча сама по собі категоричність подібного твердження є суперечливою), все ж у значній кількості випадків не можна говорити про виникнення охоронно-правового відношення, оскільки обов'язковим елементом останнього є охоронна вимога, адресована порушнику суб'єктивного права, а ця складова частина відсутня.

Відповідно до ч. 3 ст. 1272 ЦКУ, якщо строк пропущено з поважної причини, суд може визначити позивачу додатковий період, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини. Власне, такий спосіб темпорального регулювання цивільних відносин є унікальним, що викликає серйозні сумніви у його доцільності [12, с. 72], адже досить широко використовується та виправдало себе відновлення пропущеного строку. Крім того, з огляду на викладене вище, за наявності описаних обставин застосування наведеного способу захисту порушеного права особи, котра пропустила строк для прийняття спадщини, має відбуватися не у позовній формі [13, с. 310]. Якщо вже законодавець обрав для подовження пропущеного строку судовий механізм, то слід

використовувати окреме провадження – вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи чи створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорованих прав (ч. 1 ст. 234 ЦПК) [14, с. 144].

Ще одна практична ситуація – коли зазвичай відбувається підміна темпоральних, регулятивних та охоронних вимірів. Мусимо критично оцінити твердження про присічний характер строку пред'явлення вимоги про звільнення майна з-під арешту. Послідовно керуючись означеними вище принципами, можемо стверджувати, що це повноваження, безумовно, належить до способів захисту права власності [15, с. 69]. Сам же захист існує лише тоді, коли є об'єкт захисту – порушене матеріальне право. Останнє, у свою чергу, відбувається внаслідок певних дій (арешту) й у певний момент, від якого за загальним правилом починається існування матеріального права на судовий захист, яке має властивість задавнюватися.

Наведемо приклад із судової практики, котрий проілюструє коментовану нами тезу про підміну правового забезпечення перебігу давнісних строків, на те, що використовується для строків здійснення регулятивного права і навпаки. Так, Вищий господарський суд України у своїй постанові визначив встановлений місячний строк для звернення до суду із позовом про визнання недійсним угод за результатами проведення аукціону чи конкурсу відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» присічним. Суд відмовив у застосуванні правила про відновлення позовної давності [16], та, якби під час постановлення рішення він проаналізував реальну сутність відносин, то, безумовно, обрав би зовсім інший, правильний підхід. Справа в тому, що шляхом звернення до суду позивач реалізовував свої охоронне право, яке виникло внаслідок порушення його регулятивного повноваження на належну участь у приватизаційному аукціоні чи конкурсі. Строком охоронно-правової вимоги є позовна давність, котра у разі поважності пропуску підлягає обов'язковому відновленню (ч. 5 ст. 267 ЦКУ).

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, у літературі та на практиці відсутній однозначний підхід до того, які саме цивільні строки слід відносити до регулятивних чи охоронних, і цьому дійсно

сприяє непослідовність нашого законодавства. Між вказаними цивільними строками є відмінності, котрі не дозволяють їх ототожнити. На нашу думку, головним критерієм відмінностей між суспільними відносинами, що регулюються правовим інструментарієм позовної давності, та тих, які підпадають під сферу дії норм, котрі встанов-

люють преклюзивні строки, є те, що предметом дії кожного з них є різне за своєю юридичною природою суб'єктивне матеріальне право: класичний присічний строк обмежує період реалізації регулятивного права, тоді як зі збігом позовної давності погашається охоронне право (позовне домагання).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильковский Е.В. Учебник гражданского права. Москва : Издание Бр. Башмаковых, 1917. 429 с.
2. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 928 с.
3. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві : монографія. Харків : Право, 2014. 632 с.
4. Луць В.В. Строки в цивільних правовідносинах: Конспекти лекцій з спецкурсу. Львів : Вид-во ЛДУ, 1992.
5. Советское гражданское право : учебник / ред. Генкин Д.М. Москва : Госюриздат, 1950. Т. 1. 495 с.
6. Крашенинников Е.А. Понятие и предмет исковой давности. Ярославль, 1997. 86 с.
7. Крашенинников Е.А. К учению об исковой давности. Материально-правовые и процессуальные средства охраны и защиты прав и интересов хозяйствующих субъектов. Калинин, 1987. С. 53–59.
8. Вошатко А.В. Начало течения давностного срока по притязанию на выплату страхового возмещения. *Проблемы защиты субъективных гражданских прав* : сборник научных трудов. Ярославль, 2001. С. 39–45.
9. Лебедева К.Ю. Классификация сроков в гражданском праве. *Журнал российского права*. 2001. № 9. С. 75–82.
10. Городилова О.О. Строки реалізації права на прийняття спадщини та спадкова трансмісія як особливий випадок набуття спадщини. *Вісник Харківського нац. університету внутрішніх справ*. 2008. № 43. С. 290–295.
11. Thon, A. Rechtsnorm und subjektives Recht. Weimar, 1887. 282 s.
12. Сасина Л.А. Спорные вопросы сроков в наследственном праве. *Вестник Московского университета*. 1986. № 6. С. 70–75.
13. Рябоконт Е.А. Предоставление наследнику дополнительного срока для принятия наследства (на основе материалов судебной практики). *Альманах цивилистики*. Вып. 2. 2009. С. 306–336.
14. Рябоконт Е.О. Спадок правовідношення у цивільному праві. Київ : Віпол, 2002. 266 с.
15. Тыртычный С.А. Защита имущественных прав собственника по современному российскому законодательству : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2004. 169 с.
16. Постанова Вищого Господарського суду України. Справа № 20-12/077 19 січня 2006 р. URL: http://arbitr.gov.ua/docs/28_1162075.html.

Гуйван Петро Дмитрович

ПРАВОВЕ СПІВВІДНОШЕННЯ СТРОКІВ ЗДІЙСНЕННЯ РЕГУЛЯТИВНОГО Й ОХОРОННОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Наукова стаття присвячена порівнянню строків здійснення регулятивного цивільного права та строків реалізації права на захист у разі правопорушення. Попри зовнішню схожість вказаних темпоральних характеристик, у роботі відзначається їхня різна сутність і призначення. Особлива увага надається дослідженню таких матеріально-правових строків: присічних регулятивних і давнісних (позовна давність). Річ у тім, що у доктрині часто з їхнім впливом пов'язується припинення суб'єктивного права та можливості його судового захисту. Ми наголошуємо на тому, що це не так. Не можна погодитися із твердженням, ніби закінчення присічного строку одночасно погашає притаманну захисну властивість права. Погасити можна лише те право, що вже виникло, тобто повноваження, яке існує. Якщо ж протягом присічного строку матеріальне право, здійснення якого полягає у вчиненні певних активних дій, не було реалізоване, немає підстав говорити про його порушення. Після закінчення періоду дії правовстановлюючого повноваження особи, що не було реалізоване самим носієм, право на захист не припиняється, воно просто не виникає. Підкреслюється, що правильне розуміння характеру правовідношення, котре перебуває в певному стані, дозволить уникнути неправильної оцінки моменту, коли в зобов'язанні фактично відбулося правопорушення, а це надасть можливість реально захистити своє матеріальне право. Наведені конкретні ситуації, коли правова природа відносин не є очевидною, висловлена обґрунтована критика окремих підходів, коли нечіткість і суперечливість окремих норм вітчизняного законодавства призводить до суперечливого правозастосування. Зокрема, вказується, що страховий випадок призводить до виникнення не охоронного, а регулятивного права, якому кореспондує регулятивний обов'язок здійснити страхову виплату, і лише у разі невиконання вказаного обов'язку у встановлений договором чи правилами страхування строк відбудеться порушення вказаного суб'єктивного права та з'явиться можливість юридичного захисту.

Ключові слова: присічний строк, позовна давність, правовідношення.

Guyvan Petro

LEGAL RATIO OF TERMS OF IMPLEMENTATION OF REGULATORY AND PROTECTIVE CIVIL LAW

This scientific article is devoted to the study of the comparison of the drains of the implementation of regulatory civil law and the timing of the right to protection in case of offense. Despite the external similarity of these temporal characteristics, the work notes their different nature and purpose. Particular attention is paid to the study of the

following substantive legal terms: regulatory and statutory deadlines (statute of limitations). The fact is that in doctrine, their emergence is often associated with the termination of subjective law and the possibility of its judicial protection. We emphasize that this is not the case. It is impossible to agree with the statement that the expiration of the cut-off period simultaneously extinguishes the inherent protective property of the right. Only the right that has already arisen, ie the existing authority, can be extinguished. If during the cut-off period the substantive law, the implementation of which consists in the commission of certain active actions, has not been implemented, there is no reason to speak of its violation. After the expiration of the period of validity of the right of establishment of a person who has not been exercised by the holder, the right to protection does not cease, it simply does not arise. It is emphasized that a correct understanding of the nature of the legal relationship, which is in a certain state, will avoid misjudging the moment when the obligation actually occurred in the offense. And this will provide an opportunity to really protect their substantive rights. There are specific situations when the legal nature of the relationship is not obvious, there is a reasonable criticism of certain approaches, when the vagueness and inconsistency of certain rules of domestic law leads to contradictory law enforcement. In particular, it is stated that the insured event leads to the emergence of not a protection, but a regulatory right, which corresponds to the regulatory obligation to make an insurance payment. And only in case of non-fulfillment of the specified obligation in the term established by the contract or rules of insurance there will be a violation of the specified subjective right and there is a possibility of legal protection.

Key words: cut-off period, statute of limitations, legal relationship.